

DÜVLEK KELİMESİ ÜZERİNE BİR NOT

Mehmet AYDIN*

A Note On The Word "Düvlek"

In this text, it has been determined that the word "düvlek" has been used as a navigation term. Similarly, it has been determined by Semih Tezcan that the word "külek" has been used in the same way. The relation between the words "düvlek" and "külek" has been studied in this article.

Keywords: düvlek, külek, Ottoman Turkish, Oghuz Turkish, etymology

Bazen herhangi bir kelime eski metinlerle uğraşmanın karşısına şaşırtıcı bir kullanım ve anlamla çıkar. Böyle bir durumda kelimenin kullanıldığı bağlam da anlamının doğru olarak belirlenmesine yetmeyebilir. Üstelik bir dilbilimci yalnızca belirli bir metin türü üzerinde çalışarak bir dönemi tasvir edemez. Bir dönemi dili açısından tam olarak tasvir etmek için her tür metni hiç olmazsa bir gözden geçirmek gerekir. Böyle birbirinden farklı metinler de araştırmacıların işini zorlaştırır. Araştırmacının ilgi alanı dışında kalan bu tür metinlerde geçen bir kelimenin göndergesi durumundaki araç veya nesne kullanımdan kalkabilir. Bu durumda araştırmacının doğru olmasa da söz konusu kelimenin anlamıyla ilgili tahminde bulunmaktan başka yapabileceği bir şey yoktur.

Üzerinde çalıştığımız *Der-Medh-i Pîrî* adlı yazmada geçen *düvlek* sözü tam olarak böyle bir kelimedir. *Der-Medh-i Pîrî*, Cicero'nun *De Senectute* (İhtiyarlık Hakkında) adlı Lâtince eserinden 1559 yılında Türkçeye uyarlanıp çevrilmiştir.¹ Metinde bu kelime yaşlının dümenciye benzetildiği şöyle bir bağlamda geçer: "Ve pîrlere bir gemide oturup dümen tutan kimesneye beñzer ki gören hiçbir hizmete karışmaz şanur ki zîrâ sâyir gemiciler geminüñ içinde aşığa yukarıya gezerler.

---

* Doç. Dr., OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Cicero, *Der-Medh-i Pîrî Yaşlılığa Övgü, İnceleme-Metin-Dizin ve Tıpkı Basım*, Uyarlayan: Marino de Cavalli, Çeviren: Murad Beg, Hazırlayan: Mehmet Aydın, Samsun 2000.

Kimi yelken divşürür, kimi su çıkarur, kimi iplerin bağlar, kimi *düvleğe* çıkar."² İki yazmada da bu kelime harekeli ve yönelme hâli ekli كُؤُؤbiçiminde yazılmıştır. Bu yazılıştan yola çıkılarak kelime, *düvlek / dövlek* gibi ancak iki biçimde okunabilir. Üstelik *düvlek* metinde bir kere geçer. Dilbiliminde yalnız bir kere geçen verilere *hapax legomenon* adı verilir.³ Böyle verilerle ilgili sorunları çözmek de güçtür. Ancak bu da metinde bir kere geçen verileri atlamamız ve dikkate almamız gerektiği anlamına gelmez.

düvlek TarS.'de *düğlek*, (*düvlek*, *divlek*) gibi üç farklı yazılışla gösterilmiş ve 'ham kavun, kelek' biçiminde anlamlandırılmıştır (*TarS.*, C. II, s. 1302).

DerS.'de ise *düvlek*; *dülek*, *dövlek*, *döylek*, *düğekek*, *düğlek*, *düvlen*, *düvlek* gibi çok biçimli bir veri olarak karşımıza çıkar. Bu kelime *DerS.*'de '1. Kavun, iyi cins kavun, 2. Karpuz, 4. Yeşil kavun, 5. Armut gibi ve meyvesi zehirli olan yabani bir bitki, 6. Ufak toparlak kavun' şeklinde tanımlanmıştır (*DerS.*, IV, 1627). Ayrıca *dülek* 'tekerlek başlığı, *düvelek* [*divlek* -3] '2. Kokusuz, tatlı küçük bir çeşit kavun 3. Kırkağaç kavunu' ve '(II) [*düvlek* II] 'Araba tekerleğinin ortasındaki dingil yatağı' gibi farklı biçim ve anlamlarla *DerS.*'de yer almıştır.

Räsänen'de Osmanlıca *dävläk* 'ham kavun' yanında Sırpça *dumlek* 'tatlı kavun' ve Rumca *devlek*, *duvleak* biçimleri vardır (s. 137).

Metinde yelkenli gemilerdeki bir bölümü anlatan ve bir denizcilik terimi olarak kullanılan *düvlek*'i bu verilerden yola çıkarak anlamlandırmak mümkün değildir. Üstelik bu kelime Henry & Renée Kahen-Andreas Tietze, *The Lingua Franca in The Levant*'ta da (Urbana 1988) yer almaz.

Cicero'nun *İhtiyarlık*'ında *düvlek* yerine "direk" vardır: "Demek ihtiyarların işe yaramadığını söyleyenler boş laf ediyorlar; böyle bir iddiada bulunmakla âdeti denizde dümencinin hiçbir işe yaramadığını söylemiş oluyorlar; öyle ya diyorlar, gemide kimi direğe tırmanır, kimi güvertede koşuşur, kimi sentineyi boşaltır, dümenci ise dümen elinde geminin kış tarafında rahat rahat oturur."⁴

Meninski Sözlüğü'nde ise bu kelime *düvlek*, *dülek*, *dewlek*, *dülük* yan biçimleriyle gösterilmiş ve tek başına 'tekerleğin başlığı (ortası) ve bir çeşit kavun' olarak anlamlandırılmıştır. Ayrıca bu kelimeye *gemi düleği* (*düvleği*) şeklinde de işaret edilerek bu tamlama 'gemi sepeti, gözetleme (gözcü) yeri' olarak anlamlandırılmıştır (*Meninski*, C.II, s. 2189). Gözetleme yeri, yelkenli gemilerde üst direkte, ağlarla örülü bir tür sepet biçiminde olmalıdır. Gerek direğe ve gerekse *düvleğe* çıkanlar aslında bu gözetleme yerine çıkıyorlar. Ancak gemi *düvleğinin*, *öbür düvleklerle* ne ilişkisi vardır?

2 bk. *Der-Medh-i Pirî*, Nuruosmaniye Ktp No: 3295, 42b/7 ve *Nasihât-ı Sultan Murad Han*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, No: 407, 36b/7.

3 Hasan Eren, "Sırça Köşkte", *Türk Dili*, sy. 442, (Ekim 1988), s. 199.

4 Cicero, *İhtiyarlık*, Çeviren: Ayşe Sarıgöllü, İstanbul 1951, s. 15.

düvlek / külek (güvlek) ilişkisi

Hendrik Boeschoten ile *Dede Korkut Oğuznamelerinin* yeni bir yayımını hazırlayan Semih Tezcan⁵ *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar* adlı ikinci çalışmasında *güvlek* (*külek*) kelimesiyle ilgili uzun bir not yazmıştır.⁶ Tezcan ve Boeschoten, Muharrem Ergin'in 'elin yüzün yumadın tokuz bazlammaç ilen bir külek yoğurt gözler, toyınça tıka basa yer'⁷ biçiminde okuduğu bölümü 'elin yüzün yumadın tokuz bazlamac ilen bir güvlek yoğurdu gözler toyınça tıka başa yer' gibi okumuşlardır. Ergin'in *külek* biçiminde aktardığı kelimeyi de Tezcan-Boeschoten *güvlek* olarak okumuştur. Ayrıca Ergin'in gözle- 'gözlemek, gözetlemek, beklemek', Gökyay'ın közle-r okuyarak, közle- 'korda pişirmek, yalın ateşte pişirmek olarak anlamlandırdığı ögeyi Tezcan göz+ler olarak değerlendirmiş ve bütün olarak ibareyi 'gözleri doyuncaya kadar tıka basa yer' biçiminde çözmeyi önermiştir.⁸

Ancak bu yazı bağlamında bizi ilgilendiren Tezcan'ın *külek* (*güvlek*) kelimesiyle ilgili notudur: "Öte yandan كوك biçiminde yazılmış sözcüğün *külek* mi yoksa *küvlek* mi okunması gerektiği konusunda kesin bir şey söylenemez. Bu sözcük Ermeniceden alıntıdır, bkz. ALT 83, no. 382. Dankoff, Ermeni yazı dilinde *kovlak*, Ermenice ağızlarda *külek* olarak bulunan bu sözcüğün Türkiye ağızlarındaki bütün yan biçim ve anlamlarını vermiştir. Anadolu'da yaygın olan bu sözcüğün Azerbaycan Türkçesinde bulunmaması ilgi çekicidir.

Bu sözcüğün Osmanlıcada (TarS.nde yer almamış olan) bir anlamı daha vardır: 'Gemi direğinin tepesinde, etrafı parmaklıkla (ya da halatla) çevrili gözcü yeri'; Redhause 1600 كوك külek 2. (formerly) 'A palisaded top to a ship's mast'. İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1957, s. 508 (bir deniz savaşı anlatılırken): *Gülekler* başların gök yüzüne kaldırdı, kürekler kolların deniz dibine taldırdı. Gemi direğindeki gözcü yeri için *çanaklık* deyiminin de kullanılması, bunun söz konusu kap adı ile aynı sözcük olduğuna kanıt sayılabilir. Bu anlamda *külek* ya da *güvlek* için başka bir açıklama bulamadım. Henry & Renée Kahen-Andreas Tietze, *The Lingua Franca in The Levant*'ta (Urbana, 1988) yer almadığına göre İtalyanca ya da Yunanca değildir ve Ermenice alıntı olan *güvlek* olmalıdır. Düsturname'de sözcük 'gözcü yeri' olarak

5 *Dede Korkut Oğuznameleri*, Hazırlayanlar: Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, YKY, İstanbul 2001.

6 Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar İnceleme*, YKY, İstanbul 2001, s. 56-58.

7 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TDK yay., Ankara 1989, s. 76.

8 Tezcan, a.g.e., s. 56.

birkaç kere geçiyor ve her geçtiği yerde vezin gereği *güvlek* okunması gerekiyor."⁹

Bu kelime *kulek* ve *kulk* biçimleriyle *Redhause* dışında *Meninski*'de de yer almaktadır (bk. C.II, s. 4091). 'كرك' *kulek* Galea navis. *Gabbia della naue. Bern* * *kulk*, mulEtra. *Vafe da mungere. An.* *Meninski* bu kelimeyi de 'gemi sepeti, gözcü yeri' olarak anlamlandırmıştır.

Demek ki, *düvlek* ve *külek* 'yelkenli gemilerdeki gözcü yeri' anlamında da kullanılmıştır. Böyle bir bağlamda iki ayrı öge tam eşanlamlı ögeler olarak görünür. Acaba iki kelime hangi yolla böyle eşanlamlı ögelere dönüştü? *Meninski*'de hem *düvlek* hem de *külek*'i bulamasaydık, bunu açıklamak güçtü. Tezcan gibi *düvlek*'le ilgili başka veriler de bulmamız gerekli.

Sonuç

Az sayıda metinde bile olsa *düvlek* ve *külek* kelimesi 'yelkenli gemilerdeki gözcü (gözetleme) yeri' olarak da kullanılmıştır. Kelimeler bu anlamlarıyla *Tarama Sözlüğü*'nde yer almamıştır. Bundan sonra hazırlanacak *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü*'nde *düvlek* ve *külek*'in bu kullanım ve anlamları da yer almalıdır.

Tezcan, Dankoff'a dayanarak *külek* kelimesinin Ermenice'den alıntı olduğunu söylemiştir. Aynı araştırmacı 'كرك' yazılmış olan sözcüğün *külek* mi yoksa *küvlek* mi okunması gerektiği konusunda kesin bir şey söylenemez¹⁰ dediği hâlde kelimeyi *güvlek* okumayı tercih etmiştir. *Redhause* ve *Meninski* yanında Anadolu ağızlarından derlenen verilere dayanarak bu kelimenin *külek* okunması gerektiği söylenebilir. Tezcan'ın bu veriyi *güvlek* biçiminde okuyuşu kabul edilemez. Ayrıca Tezcan'ın *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*'ı hazırlarken *Meninski*'ye hiç başvurmamış olması da bir eksiklik olarak görülebilir. Çünkü *Meninski*'nin sözlüğü *transkripsiyon metinlerinin* en önemlilerinden biridir ve tarihî metinlerde geçen Türkçe kelimelerin nasıl okunması gerektiği konusunda çok sayıda ip ucuna sahiptir.¹¹

Acaba *düvlek* Anadolu ağızlarında birçok yan biçimi bulunan *düğlemek* 'bağlamak, düğümlemek' (bk. DerS., C. IV, s. 1620) fiilinden düğü-le-k biçiminde türemiş olamaz mı? Türkiye Türkçesinin ses sistemi içinde *düğüle* verisinin *düvleğe* dönüşmesini açıklamak son derece kolaydır. Yoksa *düvlek* de alıntı bir kelime midir? Bu konuda fazla bir şey söylenemez.

9 a.g.e., s. . 57.

* *Meninski*'de sanki burada bir küçük çanak çizimi yer almaktadır.

10 a.g.e., s. 57.

11 bk. Hayati Develi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., Ankara 1995 ve Musa Duman, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17 Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara 1995.

Düvlek'le *küle*k arasında başka bir ilişki söz konusu olabilir mi? Ancak şurası kesin ki biz hiç de bir yanlışlık sonucu *küle*ği *düvlek* okumadık. Arap alfabesindeki kâfın keşidesi silikse bu harf dal gibi görünebilir. İki yazmada da böyle bir silinti söz konusu değildir.

KAYNAKLAR

- Cicero. *Der-Medh-i Piri Yaşlılığa Övgü, İnceleme-Metin Dizin ve Tıpkıbasım*, Uyarlayan: Marino de Cavalli, Çeviren: Murad Beg, Hazırlayan: Mehmet Aydın, Samsun 2000.
- Cicero. *İhtiyarlık*, Çeviren: Ayşe Sarıgöllü, Ankara 1951.
- Dede Korkut Oğuznameleri*. Hazırlayanlar: Semih Tezcan- Hendrik Boeschoten, YKY, İstanbul 2001.
- Develi, Hayati. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay. Ankara 1995.
- Duman, Musa. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Eren, Hasan. "Sırça Köşkte", *Türk Dili dergisi*, S. 442, (Ekim- 1988), s. 199
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TDK Yay., Ankara 1989.
- _____. *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yay. Ankara 1963.
- Gemici Dili*, Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Kahen, Henry & Renée-Tietze Andreas. *The Lingua Franca in The Levant*, Urbana 1988.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, I-III (1. baskı) Viena 1680 (SİMURG, İstanbul 2000).
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarla Tarama Sözlüğü*. TDK Yay., 8 Cilt, Ankara 1963-1977. [=TarS.]
- Räsänen, Martti. *Versuch eines Wörterbuches der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- Redhause, James W. *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 12 Cilt, TDK. Yay., Ankara 1963-1982 [=DerS.].